

PATAISOS ĮSTAIGŲ PERSONALO VEIKLOS HUMANIZAVIMO PRIELAIDOS
ATSIŽVELGIANT Į TARPTAUTINIUS TEISINIUS STANDARTUS

Marius Jokubauskas *

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 8 656 16009
Elektroninis paštas mariusj@kaunas.init.lt

Pateikta 2007 m. rugsėjo 27 d., parengta spausdinti 2007 m. gruodžio 10 d.

Santrauka. Europos Žmogaus Teisių Teismas bylose *Labita v. Italy, Kudla v. Poland* (ir kitose – *aut. pastaba*) pažymėjo, jog Europos pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnis įtvirtina vieną esminių fundamentalių demokratinės visuomenės vertybių, kuri absoliučiai uždraudžia nežmonišką ar žeminantį elgesį nepaisant aplinkybių ir kaltininko elgesio. Tačiau atlikta Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių ir Europos Žmogaus Teisių Teismo bylose išnagrinėtų Lietuvos Respublikos įkalinimo įstaigų darbuotojų veiksmų vertinimo statistinė bei empirinio tyrimo būdu gautų duomenų analizė atskleidžia padėtį, kuri netenkina nei tarptautiniu bei nacionaliniu lygiu žmogaus teisių apsaugą vykdančių stebėtojų, nei Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos priklausančiose laisvės atėmimo įstaigose bausmę atliekančių asmenų. Tad koks kankinimų bei žiauraus, nežmoniško ar žeminančio šių asmenų orumą elgesio ar baudimo turinys ir kokiomis teisinio bei organizacinio pobūdžio priemonėmis papildyti Lietuvos Respublikos teisės aktais remiantis vykdomą pataisos sistemos reformą siekiant užtikrinti reikiamą žmogaus teisių ir laisvių apsaugą? Anketinės statistinių Lietuvos Respublikos laisvės atėmimo įstaigose dirbančių tarnautojų apklausos duomenų apibendrinimo rezultatai atskleidžia minėtųjų asmenų humanizavimo prielaidas bei suponuoja būtinybę artimiausiu metu diegti konkrečias teisines, organizacines bei metodines pataisos darbuotojų profesinės veiklos priemones.

Pagrindinės sąvokos: įkalinimo įstaigos personalo veiklos humanizavimas, tarptautiniai teisiniai standartai, tarptautinio pobūdžio rekomendacijos, kankinimai bei žiaurus, nežmoniškas arba žeminantis asmens orumą elgesys ar baudimas, pagarba, pasitikėjimas, parama bei žmoniškumas.

IVADAS

Darbo aktualumas. Vienas pagrindinių reikalavimų žmogaus teisių apsaugos srityje valstybei organizuojant laisvės atėmimo bausmės vykdymą yra šią bausmę atliekančių asmenų apsauga nuo kankinimų bei nuo žiauraus, nežmoniško ar žeminančio jų orumą elgesio. Ši kertinė įkalinimo įstaigos personalui nustatyta pareiga yra dispozityviai įtvirtinta įvairaus pobūdžio tarptautiniuose dokumentuose. Minėdama Europos pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Europos žmogaus teisių konvencija arba Konvencija) 3 straipsnį kaip esminę humanizmo principo išraišką, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismas arba EŽTT) teisėja dr. D. Jočienė teigia, jog šiandien Teismą vis dažniau pasiekia laisvės atėmimo bausme nuteistų asmenų minėtojo Konvencijos straipsnio pažeidimais grindžiamos petijijos. [1, p. 165]

2007 m. vasario 5 d. duomenimis, nuo Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje dienos¹ Teismas gavo 2302 pareiškimus, iš jų priimtinais ir nagrinėtiniais pripažino tik 459 pareiškimus. Pagal Lietuvos Respublikos piliečių skundus 3 bylų tyrimą Teismas užbaigė sprendimais, kuriais pripažino, kad Lietuva nepažeidė pareiškėjų teisių ir laisvių, tačiau net 23 bylose Teismas paskelbė

* Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros doktorantas.

¹ Lietuvos Respublika 1993 m. gegužės 14 d. pasirašė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei šios Konvencijos ketvirtąjį, septintąjį bei vienuoliktąjį protokolus, kuriuos su išlygomis ir pareiškimais įstatymu Nr. I-865 Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d. (Valstybės žinios, 1995, nr. 37-913). Šia 1995 m. birželio 20 d. Lietuvoje įsigaliojusia Konvencija Lietuvos Respublika pripažino Europos žmogaus teisių komisijos kompetenciją priimti fizinio asmens peticijas, kuri 1995 m. gruodžio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. I-1117 buvo išplėsta iki nevyriausybinių organizacijų ar grupės asmenų lygio.

sprendimus, kuriuose konstatavo, kad Lietuvos Respublika pažeidė Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintas pagrindines Europos šalių piliečių teises [2]. Atlikus kontekstinę bylų analizę nustatyta, kad tik 5 pareiškėjų skundai yra nesusiję su teisėsaugos pareigūnų, užtikrinančių laisvės atėmimo bausmės vykdymą, veiksmais. Byloje *Labita v. Italy* (Nr. 26772/95, 2000-04-06) Teismas pažymėjo, jog „Konvencijos 3 straipsnis įtvirtina vieną esminių demokratinės visuomenės fundamentalių vertybių, kuri absoliučiai uždraudžia nežmonišką ar žeminantį elgesį, nepriklausomai nuo aplinkybių ir kaltininko elgesio“. Teismas tai pabrėžė nagrinėdamas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimų atvejus ir bylose *Valašinas prieš Lietuvą* (Nr. 44558/98, 2000-03-14) bei *Karalevičius prieš Lietuvą* (Nr. 53254/99, 2005-04-07) [3].

Žmogaus teisių stebėjimo institutas specialiaame leidinyje apžvelgdamas žmogaus teisių įgyvendinimą Lietuvoje 2004 metais konstatuoja, kad Kalėjų departamentas prie Teisingumo ministerijos (toliau – Kalėjų departamentas) neskiria dėmesio nuteistųjų tarpusavio bei nuteistųjų ir prižiūrėtojų santykių skaidrumui užtikrinti. Gaunama skundų dėl nuteistųjų tarpusavio smurto, nuteistųjų patiriamo iš prižiūrėtojų, ir atvirkščiai. Taip yra pažeidžiamos žmogaus teisės [4, p. 33]. Apibendrinama žmogaus teisių apsaugos problemas įkalinimo įstaigose 2005 m. sausio–birželio mėnesiais Seimo kontrolierė A. Radzevičiūtė oficialiame informaciniame biuletenyje pažymi, jog skundai dėl Kalėjų departamento ir jam pavaldžių pataisos įstaigų bei karodo kalnimo vietų pareigūnų veiksmų sudaro apie 70 procentų Seimo kontrolierės gaunamų skundų [5].

Priėmus naująjį Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą plačiai atsiskleidė senajam Pataisos darbų įstatymui įtakos turėjęs sovietinio mąstymo konservatyvizmas – į jį buvo orientuotas komandavimo-administravimo metodais grįstas tiek įkalinimo įstaigos valdymo, tiek bendravimo su nuteistaisiais režimas. Tad konkrečios bausmių vykdymo sistemos humanizavimo priemonės, kaip pažymi profesorius M. P. Melentjevas, turi remtis ne tik tarptautiniais standartais grįstu teisiniu pamatu, bet tai visų pirma – aukštos dvasinės ir teisinės kultūros bei visiškos profesinės atsakomybės dalis kiekvienu teisės taikymo atveju [6, 53]. Šis humanizavimo suvokimas skatina išieškoti naujų įkalinimo įstaigos darbo efektyvumo didinimo būdų: plėtoti šių įstaigų personalo moralinį ir kultūrinį auklėjimą, diegti naujus vadybos metodus, ugdyti profesinį meistriškumą bei teisinę kompetenciją, taip pat – siekti didesnio bausmės vykdančių subjektų tarpusavio pasitikėjimo. *Todėl pataisos sistemoje dirbantys asmenys visais atvejais turi gerbti pagrindines žmonių teises ir tvirtai vadovautis teisingumo ir lygybės prieš įstatymą, asmenų orumo ir garbės bei sąžinės principais* [7, p. 4].

Iš humanizmo pozicijų vertinant bausmių vykdymo teisės sistemai keliamus reikalavimus svarbu prisiminti, jog visų teisės institutų, atspindinčių humanizmą, įgyvendinimas turi atitikti subalansuoto pakankamumo kriterijų. Prof. A. S. Michlinas pažymi, kad humanizacija nepaneigia bausmės atlikimo sąlygų sugriežtinimo ten,

kur tai yra būtina [6, p. 66]. Iš kriminologinių pozicijų apibendrinamas skirtingų kriminalinės justicijos modelių keliamų tikslų sąveiką su pažeidėjo asmenybe profesorius V. Justickis daro išvadą, kad, atsižvelgiant į tai, kokie tikslai yra svarbiausi bei kaip jie derinami tarpusavyje, pasirenkamos ir konkrečios teisinės veiklos formos [8, p. 223].

Darbo tikslas – apibūdinti, išanalizuoti ir eksperimentiškai patikrinti Lietuvos Respublikos pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidas atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas.

Pagrindinis tyrimo objektas – Lietuvos Respublikos laisvės atėmimo bausmę vykdančių įstaigų personalo humanizavimo prielaidos. **Fakultatyvinis tyrimo objektas** – egzistuojanti Jungtinių Tautų Organizacijos ir Europos Tarybos tarptautinių teisinių standartų, skirtų išimtinai laisvės atėmimo bausmę vykdančioms subjektams, sistema. **Tyrimo dalykas** – anketinio tyrimo rezultatų, gautų tiriamajai grupei atsakant į teorinius profesinio bendravimo nuostatas išryškinančius klausimus, priežastinio bei statistinio reikšmingumo ryšių analizė. Atsižvelgiant į darbo apimčiai keliamus reikalavimus bus aptarta profesinių pataisos įstaigos personalo nuostatų nuteistųjų atžvilgiu, bendravimo su nuteistaisiais tikslų ir taikomų elgesio skatinimo bei jų pagarbos įgijimo metodų humanizavimo prielaidos.

Tyrimo hipotezė. Prielaidų humanizuoti įkalinimo įstaigos statutinių valstybės tarnautojų veiklą nustatymas leistų sėkmingai: 1) konstatuoti tikslų humanizmo principo laikymosi būklę penitencinėje veikloje; 2) nustatyti problemines pataisos įstaigų personalo veiklos sritis vykdančią žmogaus teisių apsaugą; 3) numatyti konkrečias teises bei metodines priemones tiriamųjų subjektų veiklai humanizuoti.

Tyrimo proceso organizavimas. Pirmaisiai etapas. Išstudijavus teisinę, metodologinę bei psichologinę literatūrą ir susipažinus su laisvės atėmimo įstaigų personalo bendravimo su šią bausmę atliekančiais asmenimis savitumais, reikšme, jo įtaka nuteistiesiems, apibrėžtas tiriamojo darbo objektas, tikslas bei uždaviniai. **Antrajame etape** atliekant žvalgomąjį tyrimą buvo toliau analizuojama ir nagrinėjama santykių tarp bipolarinių grupių (pareigūnų ir nuteistųjų) įkalinimo įstaigoje reikšmė, stebimas pataisos procesas. Pokalbių su socialiniais darbuotojais, psichologais, apsaugos ir priežiūros, vidaus tyrimų tarnybos bei kitų įkalinimo įstaigos skyrių bei tarnybų darbuotojais, taip pat laisvės atėmimu nuteistais asmenimis rezultatų fiksavimas leido nustatyti problemines tyrimo sritis bei numatyti apklausos anketų sandarą. **Trečiajame etape** atliktas konstatuojamasis tyrimas. Į anketos „*Žmogaus teisių apsauga, bendravimo dimensija. Pataisos įstaigos personalo profesinės nuostatos nuteistųjų atžvilgiu*“ klausimus atsakė 120 Kalėjų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos priklausančių įstaigų: Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų (toliau – ir PN), Pravieniškių 2-ųjų PN bei Pravieniškių 3-ųjų PN įvairiais tarnybos lygiais tiesioginį darbą su laisvės atėmimo bausme nuteistais asmenimis dirbančių pareigūnų. Tiriamaisiais atsitiktinės atrankos būdu pasirinkti statistiniai minėtose įstaigo-

se dirbantys valstybės tarnautojai. *Ketvirtajame etape* atlikta empirinio tyrimo duomenų analizė bei mokslinis vertinimas.

Tyrimo metodika paremta humanizmo principo bausmių vykdymo procese konotacinių reikšmių matavimu, kai tiriamasis pateiktą teorinę sąvoką ar praktinę situaciją turi įvertinti pagal kiekviename klausime nevienodu proporcingumu išsidėsčiusias bipoliarinių variantų (parinktų ekspertų bei tarptautinių simpoziumų nuteistųjų pataisų srityje dokumentų studijų metodu) skales. Kiekviena iš pateiktų sąvokų turi savo konkretų turinį ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo aspektus taikant humanizmo principą nusakančias reikšmes. Atsakymas į anketos apie humanizmo principo atspindėjimą praktikoje klausimus – humanistinių ir formalių tiriamojo reiškinio komponentų įvertinimo procedūra, kai tiriamasis, atsižvelgiant į klausimo pobūdį, iš pateiktųjų turi pasirinkti konkretų mąstymo (teorinį) ar elgesio (praktinį) variantą.

Tyrimo metodai. Teoriniai: lyginamosios teisėtyros, analizės, sintezės, sisteminis bei kompleksinis metodai. **Empiriniai:** stebėjimo, pokalbio, dokumentų analizės bei anketinis metodai. **Matematinės analizės metodai:** absoliutinių bei procentinių dažnių skaičiavimas, gautų duomenų apdorojimas plokštuminėmis, stulpelinėmis diagramomis, grafine balų analize. Tikrinant neparimetrines hipotezes (H_1) statistinio ryšio reikšmingumui (p -level) tarp nominalinių kintamųjų nustatyti naudosis Chi kvadrato (*Chi-square arba χ^2*) kriterijų. Esamo ryšio tarp imčių stiprumui nustatyti bus naudojamas Phi ir Kramerio (*Phi and Cramer's*) koreliacijos koeficientas (V). Pasirinktas statistinio patikimumo lygmuo – $\alpha \leq 0,05$. Statistinio reikšmingumo matavimai atlikti *Statistical Package for the Social Sciences 15.0* programa.

I. KANKINIMŲ BEI ŽIAURUS, NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ASMENS ORUMĄ ELGESIO AR BAUDIMO SAMPRATA ATSIŽVELGIANT Į TARPTAUTINIUS TEISINIUS STANDARTUS

JTO Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III) priimtos ir paskelbtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 5 straipsnis, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 7 ir 10 straipsniai dispozityviai įtvirtina kiekvieno visuomeninių santykių subjekto, taip pat ir pataisos įstaigų personalo, humaniškos veiklos pareigą [9, p. 10, 20]. Kankinimai bei žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis asmens orumą elgesys ar baudimas yra draudžiami taip pat ir pagal Europos Tarybos 1950 m. lapkričio 4 d. priimtos Europos pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnį [10, p. 31]. 1975 m. JTO Deklaracijos dėl visų asmenų apsaugos nuo kankinimo ir kitokio žiaurais, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo (toliau – Deklaracija) 1 straipsnyje pateikta *kankinimo* sąvoka reiškia *kiekvieną valstybės pareigūno veiksmą, kuriuo asmeniui tyčia sukeliamas didelis skausmas arba fizinės ar dvasinės kančios* [11, p. 449]. Kankinimo sąvoka ta-

pačiai apibrėžiama ir 1984 m. JTO Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurus, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 1 straipsnyje [12]. Pažymėtina, jog būtent dėl suponuotos *dvasinių kančių* kategorijos šiuose dokumentuose kankinimo sąvoka interpretuojama pagal aukštesnių standartų matmenis, tačiau tuo pat metu, nesant objektyviosios pusės kriterijų, konkrečiu atveju tampa sunkiau kvalifikuojama bei įrodoma. JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucijos 3452 (XXX), kuria patvirtinta Deklaracija, preambulėje pabrėžiama, jog nagrinėjamos teisės kyla iš žmogui įgimto orumo. Visi šie veiksniai įrodo, jog valstybės narės, siekdamos užkirsti kelią humanizmo principą pažeidžiančių veiksmų prielaidoms, turi ne tik vienodai vertinti bendruosius kankinimo požymius nacionalinėje teisės sistemoje, bet ir nuolat atlikti tyrimus bei mokslinius požymių, skatinančių naujų žmogaus orumą žeminančių nusikaltimo formų atsiradimą, vertinimus.

1979 m. JTO Generalinės Asamblėjos priimto Teisėtarkos pareigūnų elgesio kodekso (toliau – ir Kodeksas) 5 straipsnis nustato, *kad nė vienas teisėtarkos pareigūnas negali vykdyti, kurstyti ar toleruoti jokio kankinimo veiksmo ar kitokio žiaurais, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo; ir joks teisėtarkos apsaugos pareigūnas negali vadovautis aukštesnių asmenų potvarkiais arba tokiomis išimtinėmis aplinkybėmis kaip karo padėtis ar karo grėsmė, grėsmė nacionaliniam saugumui, vidinis politinis nestabilumas ar kokia nors kita ypatinga valstybės padėtis kankinimui ar kitokiam žiauriam, nežmoniškam ar žeminančiam elgesiui ar baudimui pateisinti*, tačiau *expressis verbis* neatskleidžia minimų sąvokų esmės. Kankinimų veiksmus Kodekso kūrėjai komentare aiškina remdamiesi Deklaracijos nuostatomis, tačiau komentare pažymi, kad, nors sąvoka „žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys ar baudimas“ Generalinės Asamblėjos nebuvo apibrėžta, tačiau ją reikėtų suprasti taip, kad atsižvelgiant į sąlygas būtų suteikiama kiek įmanoma platesnė apsauga nuo fizinio ar psichologinio pobūdžio piktnaudžiavimų [12]. Deja, reikia pripažinti, jog neatlikus atskirų mokslinių tyrimų ši formuluotė praktiškai taikyti taip pat nėra pakankamai aiški.

JTO 1988 m. patvirtintame Principų, kuriais siekiama apsaugoti nesvarbu kokia forma suimtus ar kalinamus asmenis, sąvado (toliau – Principų sąvadas) 7 principo „žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys ar baudimas“ apibrėžtas kaip *fizinis ar psichinis poveikis, kuriuo visai ar laikinai iš įkalinto asmens atimami natūralūs pojūčiai: klausa, regėjimas, erdvės ir laiko pojūtis* [12]. Kadangi ET Konvencijos 3 straipsnio turinys nėra išaiškintas jokiu kitame šios sandraugos priimtame tarptautinio pobūdžio teisės akte, netiesiogiai taikydamas anksčiau minėto principo nuostatas savo veikloje Europos Žmogaus Teisių Teismas susidūrė su tam tikrais sunkumais – Principų sąvade pateikta sąvoka bandoma atskleisti trijų skirtingų neteisėtų veikų požymius. Įvertinę tai nagrinėdami Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo bylas Europos žmogaus teisių komisija ir Teismas keletą kartų bandė apibrėžti šiame straipsnyje vartojamas sąvokas. „Žeminantis elgesys“ reiškia *tokį elgesį su*

asmeniui, kuris didžiai jį pažemina prieš kitus asmenis ar verčia elgtis prieš jo valią ar sąžinę“. „Kankinimą gali sudaryti ne tik fizinis, bet ir psichinis poveikis, sukeliantis psichines kančias arba sielvarto ar streso būseną“ [13, p. 79]. Šis EŽTT žeminančio asmens orumą elgesio požymių įvertinimas ne tik išplečia pataisos įstaigų personalo draudžiamo elgesio ribas, bet taip pat iškelia naujus nagrinėjamo straipsnio pažeidimų teisinio įvertinimo klausimus. Žmogaus teisių pažeidimas, pasireiškiantis poveikiu, sukeliančiu psichines kančias arba sielvarto ar streso būseną, taip pat verčiantis elgtis prieš nuteistojo valią ar sąžinę, dėl kvalifikacinio pobūdžio subtilumų nacionalinės teisės sistemoje iki šiol buvo vertinamas dažniausiai kaip tarnybinės etikos pažeidimas.

Atsižvelgiant į tarptautinių teisių aktų normas, saugančias asmenų pagrindines teises bei laisves, negalima nepastebėti ir šioje srityje suaktyvėjusios Europos Sąjungos (toliau – ir ES) veiklos. 2000 m. gruodžio 7 d. ES Parlamento, Tarybos bei Komisijos Nicoje pasirašytos ir paskelbtos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – ir Chartija) 4 straipsnis taip pat draudžia kito asmens kankinimus bei žiaurų, nežmonišką ar žeminančių asmens orumą elgesį ar baudimą². Tarptautinė teisininkų komisija (angl. – *International Commission of Jurists*) aiškindama kankinimo sąvoką teigia³, kad šie veiksmai apima tyčinį kentėjimo sukėlimą informacijos, prisipažinimo išgavimo ar bausmės paskyrimo tikslu. Todėl visus asmenis, kurie kalinimo metu yra mušami arba prievartaujami, asmenis, kuriems kalinimo metu neduodama valgyti, gerti ar neleidžiama miegoti arba nesuteikiamas medicininis gydymas, galima laikyti kankinimo aukomis. Kankinimas nebūtinai turi reikšti fizinį skausmą; kankinimui priskiriamas ir tyčinis psichinio kentėjimo sukėlimas. Pagal Chartijos 4 straipsnį tokius veiksmus kaip išjuokimo egzekucijos (angl. *mock executions*), grasinimus smurtu ar mirtimi, įvairius žeminimo veiksmus ir grasinimus represijomis kalinamojo šeimos nariams galima priskirti psichiniam kentėjimui.

Kitaip negu kankinimo atveju, kad kentėjimas būtų įvertintas kaip *nežmoniškas elgesys*, jį nebūtinai turi sukelti tyčiniai veiksmai. *Pagrindinis skirtumas yra sukėlimo kentėjimo laipsnis*. Kad veiksmas būtų pripažintas nežmonišku elgesiu ar bausme, jis turi sukelti ne tokį stiprų kentėjimą kaip kankinimo atveju. Veiksmai, sukeliantys nežmonišką elgesį, gali būti įvairių pavidalų, įskaitant bausmę atliekančių asmenų mušimą per įvairias kūno dalis; dusinimą panaudojant įvairias priemones, plaukų rovimą, psichologinių kvotos metodų taikymą. Elgesys, kvalifikuotinas kaip žiaurus ar nežmoniškas, kuris pasireiškia arba kurio baiminamasi, turi

būti žiaurus: turi egzistuoti reali netinkamo elgesio rizika, o ne miglota ar teorinė grėsmė.

Žeminantis elgesys ir (arba) bausmės – tai elgesys, sumenkinantis arba pažeminantis subjektą. Žeminantis elgesys aukai pasireiškia baimės, kančios arba nevisavertiškumo jausmo sukėlimu ir (ar) siekiu palaužti jo arba jos fizinį arba moralinį pasipriešinimą. Pažeminimas arba sumenkinimas turi pasiekti tam tikrą sunkumo laipsnį ir turi skirtis nuo eilinio pažeminimo elemento, neatsiejamo nuo bausmės esmės. Vertinant sunkumo laipsnį būtina atsižvelgti į konkrečias atvejo aplinkybes [14].

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalis [15] bei Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – LR BVK) 7 straipsnis, įtvirtinantis humanizmo principą pataisos procese [16], saugo vieną objektą – žmogaus orumą – ir yra pažeidžiamas vieniniais veiksmais arba neveikimu, tačiau atsižvelgiant į nagrinėjamos veikos intensyvumą kyta skirtinga – administracinė arba baudžiamoji – atsakomybė. Atliekant žvalgomąjį tyrimą Lietuvos įkalinimo įstaigose gauta informacija parodė, jog deramas šio faktoriaus – realios ir adekvačios atsakomybės – neįvertinimas, be kitų priežasčių, skatina įkalinimo įstaigos daugumos personalo aplaidų Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų etikos taisyklių (2004-03-29 įsak. Nr. 4/07-79) laikymąsi. Pataisos proceso vykdytojams ir šio proceso kontrolę vykdančioms institucijoms būtina atkreipti dėmesį į tai, kad minėtajame įsakyme įtvirtintų nuostatų bei principų ignoravimas bei strateginių tikslų padėčiai gerinti stoka kelia potencialią grėsmę pareigūnų profesinių nuostatų devalvacijai bei deformacijai, o tarpusavio bei santykiuose su nuteistaisiais atsiradęs radikalusis liberalizmas – tolesniems žmogaus teisių pažeidimams.

Atsižvelgdamas į prevencinę Europos komiteto dėl kankinimų ir nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo veiklą ir ypač į standartus, kurie buvo numatyti jo specialiuose pranešimuose, taip pat į įvykusius baudžiamosios srities, nuosprendžių praktikos ir apskritai Europos kalėjimų valdymo pokyčius, ET Ministrų Komitetas 2006 m. priimtų Europos kalėjimų taisyklių (toliau – ir EKT) V skyriuje (72–74 punktai) pabrėžia būtinybę *vadovaujant kalėjimams vadovautis etinėmis nuostatomis, kurios įpareigoja elgtis su kaliniais humaniškai ir gerbiant prigimtine žmogaus teisę – orumą; taisyklių, susijusių su personalo veikla, laikymasis kalėjimo valdžiai turi būti prioritetas; personalas, vykdydamas pozityvios priežiūros ir pagalbos programas, turi atsižvelgti ne tik į tas savo pareigas, kurios reikalingos apsaugai užtikrinti, bet ir į kalinių integracijos į visuomenę atlikus bausmę poreikį; ypač daug dėmesio turi būti kreipiama į kalinių ir juos tiesiogiai prižiūrinčių darbuotojų santykių valdymą; darbuotojai visada turi elgtis ir atlikti savo pareigas taip, kad geru pavyzdžiu galėtų daryti įtaką kaliniams ir sulauktų jų pagarbos* [17].

² Europos Sąjungos, kaip pramoninės konfederacijos, žingsnis rūpinantis pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsauga teigiamai įvertintas tiek regioniniu, tiek pasauliniu lygiu. Kaip savarankiška dokumento dalis ES Pagrindinių teisių chartija buvo įtraukta į 2004 m. spalio 29 d. pasirašytos Sutarties dėl Konstitucijos Europai tekstą.

³ ES Pagrindinių teisių chartijos komentaras atliktas Tarptautinės teisininkų komisijos Didžiosios Britanijos padaliniiui „Justice“ igyvendinant specialųjį ES Komisijos įsteigtą projektą. Teisės akto aiškinimas yra neoficialaus teisinio pobūdžio.

II. KOKYBINĖ EMPIRINIO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ

Pataisos įstaigos personalo nuostatų nuteistųjų atžvilgiu įvertinimas. Taikant humaniško ir formalaus požiūrio į nuteistuosius atribojimo kriterijų, prie formaliojo tipo pareigūnų priskirtumėme tuos kontrolinės grupės narius, kurie pasirinko šiuos atsakymų variantus. Dauguma respondentų (41,7 proc.) teigia, kad nuteistasis jiems yra *nusikaltėlis, šiuo metu atliekantis bausmę pataisos įstaigoje*, 15 proc. yra įsitikinę, kad *vienintelis kelias pakeisti nuteistojo mąstymą bei elgesį – nuolat akcentuoti jo teises ir pareigas įkalinimo įstaigoje*, 5,8 proc. pabrėžia, jog *vienintelis kelias nuteistajam pasimokyti iš padaryto nusikaltimo – nuolat priminti, jog jis yra laisvės atėmimu nuteistas asmuo*. Humanistiškai linkę elgtis tie personalo nariai, kurie pripažįsta, jog *nuteistasis yra pajėgus gyventi kaip įstatymus gerbiantis pilietis* – 29,2 proc., 8,3 proc. apklaustųjų mano, kad *svarbiausia kiekvieną nuteistą suprasti ir užmegzti su juo žmogišką ryšį*.

Remdamiesi apklausos rezultatais galime teigti, kad pataisos principai ir metodai, pagrįsti nuostata, apsiribojančia nuteistojo kaip „nusikaltėlio, atliekančio bausmę įkalinimo įstaigoje“ paveikslu, yra iš anksto neefektyvūs bei prieštarauja JTO Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių (toliau – TMEKT) 65 rekomendacijai, raginančiai „su įkalintais asmenimis elgtis taip, kad jiems atsirastų noras paklusti įstatymams (...)“. Elgesys su jais turi būti toks, kad ugdytų jų savigarbą bei atsakomybės jausmą“ [12]. Tokiu elgesiu taip pat negalima pavadinti ir pareigūnų įsitikinimo, kad vienintelis būdas nuteistajam reabilituotis – nuolat priminti, jog jis yra laisvės atėmimu nuteistas asmuo ar nuolat pabrėžti jo kaip nuteistojo teises ir pareigas. ET EKT 74 taisyklė pabrėžia, jog ypač daug dėmesio turi būti kreipiama į santykių tarp kalinių ir juos tiesiogiai prižiūrinčių darbuotojų valdymą [17]. Tyrimo rezultatai rodo, kad šių santykių valdymas turėtų būti vykdomas pradedant nuo teisingų ir humaniškų nuostatų įkalinimo įstaigos pareigūnams nuteistųjų atžvilgiu diegimo.

Pataisos įstaigos personalo bendravimo su nuteistaisiais tikslų įvertinimas. ET EKT 72.2 rekomendacija skelbia, kad pareigūnai turi aiškiai suvokti kalinimo sistemos veiklos tikslą, o administracija turi užtikrinti, kaip tą tikslą geriau pasiekti.

Pažymėtina, kad Lietuvos penitencinės sistemos veiklos tikslas LR BVK nėra įvardijamas, kaip, pvz., Vokietijos Federacinės Respublikos bausmių vykdymo kodekse. Čia įstatymiškai įtvirtinamas bausmių vykdymo politikos kryptingumas siekiant bendravimo su nuteistaisiais (*Behandlung der Gefangenen*) ir jų apsaugos (*Sicherheit der Gefangenen*) pusiausvyros [18, p. 68]. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnis bausmės paskirtį atskleidžia daugiau kaip prievartos priemonę, o ne pataisos instrumentą, todėl neabejotinai tai yra viena iš priežasčių, lėmusių formalius kontrolinės grupės narių atsakymų variantus: bendraujant su nuteistaisiais net 55 proc. pareigūnų *siekia palaikyti stabilią tvarką įkalinimo įstaigoje*, 5 proc. – *užkardyti bei iširti*

padarytus bausmių vykdymo įstatymų bei poįstatyminių teisės normų aktų pažeidimus. Nors žmogiškus tarpusavyo santykius bei nuteistųjų elgesio korekciją Kanadoje bei Lenkijoje vykusių tarptautinių simpoziumų dalyviai nurodė kaip vieną pagrindinių pataisos proceso vertybių [19, p. 12], ja vadovaujasi ik 11,7 proc.; siekia, kad bausmę atliekantys asmenys *ko nors naudinga išmoktų ir suprastų* – 7,5 proc., *kad nebūtų per sunku atlikti bausmę* – 13,3 proc., *neperžengdami teisės aktų leistinos veiklos ribų teikia pagalbą sprendžiant nuteistųjų buitines bei su bausmės atlikimu susijusias problemas* – 12,5 proc. respondentų.

Statistinė analizė patvirtina alternatyviąją hipotezę ($\chi^2(1)=21,3; p=0.000<0,05$), kad pareigūnų profesinės nuostatos nuteistųjų atžvilgiu turi ypač reikšmingos įtakos ($V=0,422$) jų bendravimo su nuteistaisiais tikslams. Galime teigti, kad tiek humaniški, tiek formalūs profesiniai tikslai nuteistųjų atžvilgiu atitinkamai turės įtakos įkalinimo įstaigos darbuotojo veiksmams ir kitais pataisos priemonių taikymo lygiais. Sutikdami su H_1 darome išvadą, kad ši *formali* įtaka bus reikšminga interakcijai tarp subjektų ir konkrečiomis praktinės veiklos aplinkybėmis.

Įkalinimo įstaigos darbuotojų gero nuteistųjų elgesio skatinimo bei jų pagarbos įgijimo siekis – viena pagrindinių pataisos proceso vertybių, įtvirtintų Kanados ir Lietuvos pataisos projekto dokumentuose [19, p. 12]. ET EKT 75 taisyklė rekomenduoja darbuotojams visada elgtis ir atlikti savo pareigas taip, kad geru pavyzdžiu galėtų daryti įtaką kaliniams ir įgytų jų pagarbą. *Nepriekaištingu visų įkalinimo įstaigos darbuotojų elgesiu, darbu bei asmeniniu pavyzdžiu* minėtąją rekomendaciją yra pasiryžę įgyvendinti tik 13,3 proc. respondentų. JTO TMEKT 61 punktą pažymi, jog su kaliniais neturėtų būti elgiamasi kaip su visuomenės atstumtaisiais, priešingai, būtina pabrėžti, jog jie ir toliau yra visuomenės nariai. Tačiau tyrimo rezultatai parodo, kad tik mažiau nei ketvirtadalis Lietuvos įkalinimo įstaigų personalo (21,7 proc.) linkę *su nuteistais asmenimis elgtis žmoniškai, vadovautis pagarba, individualizuotu pasitikėjimu* (o ne bendru nepasitikėjimu) *bei profesine parama, juos suprasti*. ET 1997 m. rekomendacijos Nr. R (97) 12 valstybės narėms „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“ 15 taisyklė ragina personalą susilaikyti nuo bet kokio nuteistuosius provokuojančio elgesio. Priešingai, personalas privalo siekti sukelti pozityvų įtariamųjų ar nuteistųjų elgesį rodydamas konstruktyvų požiūrį, žodžių ir veiksmų pavyzdį [17]. 43,3 proc. apklaustųjų gerą įkalintųjų elgesį bei pagarbą visuomet skatintų *griežtais reikalavimais nuteistiesiems bei nenukrypstanu jų laikymosi užtikrinimu*, o tai tam tikrais atvejais neišvengiamai būtų įvertinama kaip provokacija. *Greita ir griežta reakcija pažeidus vidaus tvarkos taisykles* nuteistuosius skatina 21,7 proc. pareigūnų.

Svarbu pažymėti, kad nustatyta labai reikšminga nuteistųjų elgesio skatinimo bei jų pagarbos įgijimo metodų statistinė priklausomybė tiek nuo pataisos įstaigos personalo nuostatų nuteistųjų atžvilgiu ($\chi^2(1)=8,21$;

$p=0.004<0,05$), tiek nuo administracijos bendravimo su nuteistaisiais tikslų ($\chi^2(1)=10,26$; $p=0.001<0,05$). 1 lentelėje pateikiame koreliacinio ryšio stiprumo matavimo duomenis tarp visų anksčiau išvardytų imčių sudarant 3X3 lentelę. Gauname statistiškai ypač reikšmingus duomenis, patvirtinančius, kad kontrolinės grupės nariai formaliai mąstytų ir elgtųsi visose nagrinėjamosiose dimensijose.

1 lentelė. Statistinio profesinių nuostatų nuteistųjų atžvilgiu, bendravimo su nuteistaisiais tikslų ir taikomų elgesio skatinimo bei jų pagarbos igijimo metodų reikšmingumo matavimo rezultatai pagal humanistinį ir formalųjį kriterijus

Profesinės nuostatos	Chi kvadrato kriterijus	Reikšmė	df	Dvipusė asimptotinė reikšmė	Dvipusė tiksloji reikšmė
HUMANISTINĖS	Pearsono Chi kvadratas	2,128	1	,145	
	Tolygumo pataisa	1,306	1	,253	
	Chi kvadrato kriterijaus tikėtinumo santykis	2,137	1	,144	
	Tikslusis Fisherio testas				,209
	Respondentų skaičius	42			
FORMALIOS	Pearsono Chi kvadratas	17,187	1	,000	
	Tolygumo pataisa	14,975	1	,000	
	Chi kvadrato kriterijaus tikėtinumo santykis	16,391	1	,000	
	Tikslusis Fisherio testas				,000
	Respondentų skaičius	78			

Visais atvejais gauti rezultatai atskleidžia labai aiškius įrodymus prieš H_0 (nulines hipotezes), kad *formalus* įkalinimo įstaigų pareigūnų elgesys yra nereikšmingas ir nesistemiškas bei konkrečiais atvejais yra nepriklausomas nuo profesinių nuostatų nuteistųjų atžvilgiu, bendravimo su nuteistaisiais tikslų ir taikomų elgesio skatinimo bei jų pagarbos igijimo metodų.

Šie rezultatai teigiamai koreliuoja su J. Dermonto atlikto tyrimo išvadomis⁴, kurios atskleidžia neigiamą minėtųjų asmenų konstruktyviosios pedagoginės sąveikos būklę. Autorius pabrėžia, jog humanišku pataisos įstaigos darbuotojų ir nuteistųjų santykių ugdymas yra nuteistųjų keitimosi ir visuomenės saugumo garantas [20, p. 164].

1976 m. Europos Tarybos rezoliucijoje Nr. R (76)2 „Dėl elgesio su ilgam terminui nuteistais kaliniams“ 13 punkte rekomenduojama, jog valstybių narių vyriausybės *tobulintų kalėjimų visų lygių personalo rengimą atsižvelgdamos į specifines (...) kalinių problemas bei padėtų personalui geriau suprasti asmeninių ryšių ir nuoseklus elgesio su kaliniams svarbą* [17].

⁴ Tirta pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų pedagoginė sąveika nuo 1980 iki 1990 m. ir nuo 1990 iki 2000 m.

IŠVADOS

1. Atsižvelgiant į empirinio tyrimo rezultatus, profesinių pataisos įstaigos personalo nuostatų nuteistųjų atžvilgiu, bendravimo su nuteistaisiais tikslų ir taikomų elgesio skatinimo bei jų pagarbos igijimo metodų taikymo tendencijos vertintinos kaip, tikėtina, pavojingos efektyviam įstatymais ir kitais teisės aktais laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims numatytų teisių ir laisvių įgyvendinimui. Todėl tokią pataisos įstaigų personalo veiklą vertiname kaip neatpindinčią tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisės sistemoje įtvirtintų humanizmo principo reikalavimų ir sudarančią prielaidas šių subjektų humanizavimui.

2. Įgyvendinant:

- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (2006) 2E Europos kalėjimų taisyklių **74, 72.2** bei **75** punkto nuostatas,
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (97) 12 „Dėl personalo, susijusio su sankcijų ir priemonių vykdymu“ **15** punkto nuostatas,
- Jungtinių Tautų Organizacijos Ekonominės ir Socialinės Tarybos rezoliucija Nr. 663 C(XXIV) patvirtintų Tipinių minimalių elgesio su kaliniams taisyklių **65** punkto nuostatas,
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucijos Nr. R (76)2 „Dėl elgesio su ilgam terminui nuteistais kaliniams“ **13** punkto nuostatas

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos, pataisos įstaigų administracijos, aukštojo mokslo bei profesinio pataisos įstaigų personalo rengimo ir kvalifikacijos tobulinimo institucijos, siekdami iškeltų tikslų, privalo atitinkamai organizuoti savo teises bei pedagogines priemones minėtųjų asmenų veiklai humanizuoti.

3. Įvertinę empirinio tyrimo rezultatus, Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos siūlome imti įkalinimo įstaigos personalo veiklos humanizavimo programinį dokumentą, kuris numatytų konkrečius profesinių pataisos įstaigos personalo nuostatų nuteistųjų atžvilgiu, bendravimo su nuteistaisiais tikslų ir taikomų elgesio skatinimo bei jų pagarbos igijimo metodų humanizavimo priemones bei etapus.

LITERATŪRA

1. Jočienė, D. 2001. *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas*. Antrasis leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001.
2. *Bylų prieš Lietuvos Respubliką Europos Žmogaus Teisių Teisme apžvalga*. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. <http://www.tm.lt/getfile.aspx?dokid=162c5da7-3e6e-48b3-aa12-f1a1f685e515> [žiūrėta 2007 02 09].
3. European Court of Human Rights – search in ECHR document collections. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?sessionid=11238839&skin=hudoc-en> [žiūrėta 2007 01 12].
4. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004 metais – apžvalga*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
5. Radzevičiūtė, A. 2005. Žmogaus teisių apsauga įkalinimo įstaigose. *Informacinis biuletenis*. 2005 m. sausio–birželio

- mėnesiai*. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstai-ga. <<http://www.lrski.lt/files/157.pdf>> [žiūrėta 2007 02 01].
6. Мелентьев, М. П. Проблемы выражения и закрепления в уголовно-исполнительном законодательстве политической и воспитательной функции права. *Труды академии МВД СССР. Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний*. Москва, 1991.
  7. *Kanados ir Lietuvos pataisos projekto informacinis leidinys. Pataisos sistemos vaidmuo ir vertybės*. 1999, nr. 3.
  8. Justickis, V. 2001. *Kriminologija*. Vilnius: LTA, 2001, I dalis.
  9. *Žmogaus teisės. Jungtinių tautų dokumentai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
  10. *Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993.
  11. Aidukas, M. 2004. *Jungtinių tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
  12. International Human Rights Instruments. *The Office of the High Commissioner for Human Rights* <<http://www.unhchr.ch/html/intlinst.htm>> [žiūrėta 2007 05 19].
  13. Bernatonis, J.; Švedas, G.; Dapšys, A.; ir kt. 1995. *Žmogaus teisės ir laisvės. LR įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos*. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
  14. *European Union Charter of Fundamental Rights. History and Commentary* <http://www.eucharter.org/home.php?page_id=78> [žiūrėta 2007 02 01].
  15. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 2002.
  16. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas*. Vilnius, 2002.
  17. *Council of Europe. Advanced search for CM documents*. <http://www.coe.int/T/CM/WCD/advSearch_en.asp#> [žiūrėta 2005 06 16].
  18. Schwind, D. H.; Böhm, A.; Jehle, M. J. 2005. *Strafvollzugsgesetz Kommentar*. De Gruyter Recht, 2005.
  19. *Kanados ir Lietuvos pataisos projekto informacinis leidinys*. 1999, nr. 2.
  20. Dermontas, J. 2001. Penitencinių įstaigų darbuotojų pedagoginės sąveikos raida (1980–2000 metais). *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2001, nr. 8.

VORAUSSETZUNGEN FÜR DIE HUMANISIERUNG VON TÄTIGKEIT DER STRAFVOLLZUGSBEDIENSTETEN IM KONTEXT DES INTERNATIONALEN RECHTSSTANDARTEN

Marius Jokubauskas *

Mykolas Romeris Universitāt

Zusammenfassung

Im Mittelpunkt der Arbeit steht der Bereich der Menschenrechte und -freiheiten der Gefangenen, die im Zusammenhang mit den Pflichten der Strafvollzugsbediensteten das Hauptthema des Artikels bilden. Der Autor beweist, dass die von der Weltgemeinschaft verabschiedeten regionale und internationale Normativrechtsakten besondere Bestimmungen und Empfehlungen für die Tätigkeit des Strafvollzugsbediensteten enthalten, welche die Mitgliedstaaten des Europarates, einschließlich der Republik Litauen, in ihrem nationalen Penitenzsystem vollstrecken sollen. Allerdings lässt sich auf Grund der vom Autor durchgeführten empirischen Forschung eindeutig feststellen, dass die Behandlung der Gefangenen teilweise formell und dilettantisch ist, weil sie auf der sowjetischen und konservativen Methodik der Verwaltungsanordnungen beruht und die alten Tätigkeitsformen übernimmt.

Die Übersicht der nationalen und internationalen Rechtsakten im obengenannten Bereich wird durch die Analyse der Rechtssachen des Europäischen Gerichtshofes für Menschenrechte erweitert.

Die Schlussfolgerungen des Artikels zeigen, dass die Behandlungsformen der Gefangenen die Motivations- und Fachkompetenz der Strafvollzugsbediensteten widerspiegeln. Manche Behandlungsmaßnahmen können die Menschenrechte und Grundfreiheiten der Strafgefangenen verletzen und auch als Grund des Ungehorsams gegenüber dem Behördenpersonal dienen. Die Behandlungsformen der Gefangenen sollen die Bestimmungen der vom Ministerkomitee des Europarates verabschiedeten Empfehlung Rec (2006) 2 über die Europäischen Strafvollzugsgrundsätze und die Bestimmungen anderer internationalen Rechtsakten entsprechen.

Grundbegriffe: Humanisierung von Tätigkeit der Strafvollzugsbediensteten, die internationale Rechtstandarten, die internationale Empfehlungen, Folter und andere grausame, unmenschliche oder erniedrigende Behandlung oder Strafe; Respekt, Vertrauen, Unterstützung, Menschlichkeit.

---

* Doktorant des Lehrstuhls für Penitenzrecht und -tätigkeit an der Sozialpolitiksfakultät der Mykolas Romeris Universitāt.